

Fattigdomen under den gamla goda tiden

Olle Lundsjö

Mycket tyder på att befolkningen i Sverige under 1700-talet kom att öka snabbare än tidigare, en ökning som en bit in på 1800-talet ytterligare accelererade. Effekterna av denna "befolkningsexplosion" för skilda sociala grupper har sedan några år varit föremål för ett intensivt utforskande vid ekonomisk-historiska institutionen vid Stockholms universitet. Som ett första resultat av denna verksamhet föreligger Olle Lundsjö's avhandling "Fattigdomen på den svenska landsbygden under 1800-talet". Här nedan belyser han några av de svårigheter en socialhistoriker möter vid ett studium av de allra fattigaste grupperna i samhället. Inte minst svårösta är frågorna om vad vi menar med fattigdom och hur den skall mätas.

Belåtet nedsjunkna i våra fåtöljer kan vi plötsligt ställas ansikte mot ansikte med den djupaste fattigdom. I TV-apparaten kan vi möta en värld som ännu till största delen plågas av svält och farsorter, skriande nöd och otrygghet. Den tekniska utvecklingen, som gett oss själva en ombonad tillvaro möjliggör för oss — vare sig vi är socialhistoriker eller inte — att på ett inlevelsefullt sätt låta det gamla Fattigsverige komma oss närmare. Också i vårt land har en gång svältdöd och hungervandringar varit en del av verkligheten. Under de båda senaste århundradena, som jag bäst känner till, har det dock varit fråga om lokalt begränsade katastrofer som tillfälligtvis tvingat delar av befolkningen i en bygd ut på landsvägarna för att någon annanstans söka sitt uppehålle. Inte ens de beryktade missväxterna 1867 och 1868, som drabbade större delen av Sve-

rige, resulterade i något som rimligtvis kan betecknas som en landsomfattande hungersnöd. De allra flesta fick det säkerligen sämre med mat och kläder dessa år och många av landsbygdens fattiga sökte sig in till städerna, där försörjningsmöjligheterna åtminstone till en början tedde sig större. Kanske kom de svåra åren många att besluta sig för att söka sig en tryggare tillvaro och ge sina barn en ljusare framtid på andra sidan Atlanten. Missväxtåren har satt sina tydliga spår i vår emigrationsstatistik, men någon allmän misär i landet ledde de inte till. Om man sänker sig till en lägre nivå kan vi socialhistoriker någon gång även i de senare århundradenas historia hitta exempel på regioner där ett oblikt öde tvingat ned människorna i en nöd som åtminstone närmar sig den som våra dagars fattiga i u-världen får acceptera. Jag skall nämna ett sådant exempel. I slutet av 1700-talet hade den bohusländska skärgården plötsligt utvecklats till ett formligt Klon-dyke. Sillstimmen föreföll outsinliga och salterier och trankokerier växte som svampar ur jorden. Folk strömmade till från både nära och fjärran för att söka sin lycka — eller åtminstone en dräglig försörjning — innan de goda tiderna var förbi. Omkring 1810 var allt över. Sillen försvann lika plötsligt som den kommit och undan för undan sökte sig människorna därifrån för att kunna finna sin utkomst på annat håll. Kvar på öarna utanför kusten bland ruttnande bryggor och kokerier blev de gamla och orkeslösa, de som inte förmådde börja om på nytt. Kvar blev naturligt-

.....
*Också i vårt land har en gång svältdöd och
hungervandringar varit en del av verkligheten.*
.....

vis även de som ägde en gård och som på sina skärgårdshemman kunde låta ett intensivare jordbruk ersätta förlusterna inom fisket. Men arbetstillfällena var för få och utkomstmöjligheterna för ringa för att föda befolkningen efter "silldöden", och skärgården utanför Göteborg beskrivs av samtida som en enda stor fattigstuga. I början av 1830-talet förvärrades läget ytterligare. Det lilla fiske som återstod slog fel under några år och upprepade missväxter drog fram över skärböndernas grödor. Resultatet av dessa förenade olyckor blev att befolkningen på tex Orust och Tjörn helt blottställdes. Uthungrade människor sökte sig hoptals in till fastlandet, men enligt uppenbart trovärdiga vittnesmål lyckades inte insamlingar bland borgerskapet i Göteborg och andra städer förhindra att folk bokstavligen svalt ihjäl ute på skären. Nämnas kan att koleran dök upp ett par år senare och här fann lätta byten i en befolkning, vars hälsa och motståndskraft misären redan tidigare undergrävt. Att konstatera att välståndet i skärgården uppenbarligen stigit under 1830-talets senare del innebär ingenting annat än att säga att de fattigaste helt enkelt dött undan.

Mitt exempel från Bohuslän är säkerligen inte enastående i 1800-talets socialhistoria. Andra kan säkert letas fram, kanske närmare oss i tiden, där befolkningen av omständigheternas makt sveptes ned i djup fattigdom och stort elände för en kortare eller längre period. Men jag tror dock att vi då har att göra med lokalt begränsade katastrofer eller med begränsade yrkesgrupper som av någon anledning råkat illa ut. Jag tänker tex på alla de tusenden i Sjuhäradsbygden som i början av 1860-talet förlorade sina försörjningsmöjligheter genom att det amerikanska inbördeskriget stoppade all införsel av bomull och genom att de ersattes i sitt arbete av maskiner. Jag tänker också på de kriser, som drog fram över stadsindustrins arbetare i de växande städerna under 1800-talets senare hälft, och som åstadkom att dessa arbetare, vilka under goda tider sugits in från den omgivande landsbygden, åter stöttes ut när tiderna blev sämre. De slumområden som växt upp runt våra dagars storstäder i u-länderna är inte helt främmande för svenska socialhistoriker. Det är mindre

Det är mindre än hundra år sedan som nuvarande Östermalm, som då låg i stadens utkant, var ett utpräglat slumområde.

än hundra år sedan som nuvarande Östermalm, som då låg i stadens utkant, var ett utpräglat slumområde.

En annan erfarenhet som vi en gång gjort och som vi nu delar med dagens u-länder är följderna av en snabb folkökning. Mellan 1750 och 1900 nästan tredubblades Sveriges befolkning. Också vårt land var på den tiden ett utpräglat jordbrukarsamhälle och det var därför inom denna näringsgren som de växande folkskarorna nästan utslutande fick söka sin försörjning. Åtminstone fram till mitten av 1800-talet erbjöd industrin få arbetstillfällen och Amerika låg länge långt borta. Hur vårt samhälle under detta befolkningstryck förändrades och omvandlades är ett viktigt socialhistoriskt forskningsfält. Vi får följa hur ny mark bröts, hur effektivare brukningsmetoder tvingades fram för att vidga det näringsutrymme man hade att dela på. Det är ingalunda ett stillastående bondesamhälle vi har framför oss. Folkökningen ledde till en kraftig omstrukturering både av städer och landsbygd. Nya yrkesgrupper växte fram, andra försvann eller minskade i betydelse. Jorden delades på allt flera händer, men uppdelningen och nyodlingen räckte inte till för att hindra att allt större del av befolkningen fick söka sin utkomst på andras gods och gårdar. Jordbrukets "underklasser", d v s drängar, pigor, statare, torpare, backstugusittare och inhysseshjon ökade långt snabbare än antalet självägande bönder. Det är denna i och för sig ovedersägliga sociala förskjutning, som lockat vissa historiker att beteckna folkökningsskedet 1750—1850 som en tid av proletarisering och växande fattigdom. I en rad arbeten åt den statliga emigrationsutredningen i början av 1900-talet fick Nils Wohlin tillfälle att medryckande och med många suggestiva citat måla upp den tilltagande pauperiseringen han ansåg utmärka föregående århundrade. Wohlins uppfattning präglas dock starkt av de nationalromantiska ström-

Det är inte heller självklart att en snabb befolkningsökning, såsom den som Sverige upplevde under förra århundradet behöver betyda sjunkande välstånd.

ningar, som drog fram över vårt land omkring sekelskiftet. Frapperande ofta uppehöll man sig i tidens utläggningar vid den självägande bondens fysiska och moraliska företrädan framför den lösa befolkningens. Den osunda och förslappade tillvaron i backstugor och industribaracker ställdes med förkärlek i effektiv kontrast till det friska, naturliga liv den oberoende bonden kunde leva. Dessa strömningar hade givetvis en stark politisk färgning. Man såg vid denna tid en klass av besuttna bönder som en garanti mot en radikal, kanske revolutionär politisk utveckling.

För oss som lever i ett samhälle där vi nästan alla är löntagare i en eller annan form är det emellertid en självklarhet att ett ökande antal "beroende" inte behöver innebära växande fattigdom i den meningen att folk i allmänhet får det materiellt sämre. Inte ens för individen behöver socialt sjunkande alltid innebära ekonomisk försämring.

Det är inte heller självklart att en snabb befolkningsökning såsom den som Sverige upplevde under förra århundradet behöver betyda sjunkande välstånd. Endast en oreflekterat statisk uppfattning leder till tron att ju flera som kämpar om det dagliga brödet desto mindre bitar av den gemensamma kakan blir det över åt var och en. Den engelske ekonomen J. R. Hicks har hävdat att hela vårt nutida välstånd i de utvecklade länderna haft sin förutsättning i den "boom" som folkökningen i Väst Europa efter 1750 åstadkommit. För en svensk socialhistoriker blir alltså frågan om den ökade befolkningen i landet ledde till större fattigdom eller om själva folktillväxten var ett tecken på att människorna nu fått det bättre, ett välstånd som man delvis tog ut i form av ökat barnantal. Det svar vi kan ge sammanhänger givetvis med de möjligheter som det källmaterial som bevarats erbjuder när vi vill följa fattigdoms

utveckling under "den gamla, goda tiden". Vi behöver en metod att skilja de fattiga från de icke-fattiga, men dessförinnan måste vi göra klart för oss vad vi menar med fattigdom.

Vad är fattigdom?

Ja, vad menar vi egentligen med fattigdom? Vi behöver inte kränga till det mera än att konstatera att den är en form av levnadsstandard som av en eller annan anledning är lägre än genomsnittet i någon referensgrupp som man håller sig med. Levnadsstandard i sin tur tolkar vi inte märkvärdigare än som den ström av varor och tjänster som en individ eller en familj har möjlighet att konsumera under en viss tidsperiod. Hur en person äter, hur han klär sig, hur han bor, hur han roar sig etc berättar något om hans standard. Men hur alla dessa skiftande varor och nyttigheter på ett rättvisande sätt skall vägas samman för att vi skall få en helhetsbild av hans levnadsstandard är inte alldeles självklart. Historiker och ekonomer har i stort sett därvid två vägar att välja emellan.

Den ur många synpunkter enklaste är att använda priset på varorna som vikter. Man förutsätter då att prissystemet avspeglar människornas värderingar av alla de varor och tjänster som ingår i konsumtionsströmmen. Men en mängd saker, varav åtskilliga upplevs som viktiga delar av den moderna människans levnadsstandard, t ex fritid, hälsa, oförstörd miljö, arbetsstrivsel, kommer därvid att glömmas bort då de inte varit föremål för prissättning. Metoden tar inte heller hänsyn till att många tjänster får sina priser satta mer på sociala än på strikt ekonomiska grunder. Vi behöver bara tänka på sjukvårdens område.

Ett annat sätt att väga samman de element som man anser ingår i levnadsstandarden är att relatera dem till ett normsystem som man anser bättre än priserna återspeglar människornas verkliga värderingar. Man intresserar sig alltså inte för hur mycket konsumtionen kostat i pengar utan för dess verkliga innehåll; man räknar i stycken och kilo, inte i kronor och ören. Levnadsstandarden styckas helt enkelt upp i ett antal sk komponenter, som var och en anses täcka ett viktigt livs-

Men hur mycket viktigare är det att kunna äta sig mätt än att kunna läsa och skriva? Är god hälsa viktigare än politisk frihet?

område. För varje komponent försöker man så finna lämpliga indikatorer, d v s statistiska mått som uttrycker hur väl behovet på detta område är täckt. Fördelen med denna metod är alltså att man vid välfärdsundersökningar kan ta med alla faktorer som man anser viktiga, oavsett om dessa är prissatta eller inte. Dess största nackdel är att den inte omedelbart tillhandahåller ett sammanfattande mått på levnadsstandard. Skall alla komponenter anses vara lika betydelsefulla och därvid tilldeles samma vikt? Enighet kan möjligen nås om att vissa komponenter är viktigare än andra. Hit hör t ex mat, kläder, bostad. Men hur mycket viktigare är det att kunna äta sig mätt än att kunna läsa och skriva? Är god hälsa viktigare än politisk frihet? Ju omsorgsfullare och allsidigare vi försöker tillämpa komponentmetoden desto delikatare ställningstagande tvingas vi in i. Ett sätt är att helt avstå från att väga samman de olika komponenterna och endast ställa dem vid sidan av varandra, förebärande att man därvid tecknat en välståndsprofil, en utväg som valdes av den svenska låginkomstutredningen i slutet av 1960-talet.

Vi har talat om två olika vägar att mäta levnadsstandard. Men det är dock inte så mycket den vi skall syssla med utan med fattigdom. Även fattigdom är emellertid en form av standard; också den kan ses som en ström av varor och tjänster. Frågan är då när denna ström blir så grund och smal att det blir befogat att tala om fattigdom. För en socialhistoriker blir en lika viktig fråga vilken av de båda mätmetoderna som bäst passar för det källmaterial som bevarats.

För många forskare har fastställande av existensminimum kommit att bli den naturliga utgångspunkten för en fattigdomsdefinition.

För många forskare har fastställandet av existensminimum kommit att bli den naturliga utgångspunkten för en fattigdomsdefinition. Det har gällt att bestämma det tillstånd då människans tillgång på mat, kläder och bostad motsvarar det fysiskt nödvändiga. Man har alltså försökt att finna en absolut definition på naturvetenskaplig grund. En tidig och inflytelserik företrädare för denna riktning är Seeböhm Rowntree. Utgångspunkten för sina studier av fattigdomen i England vid slutet av 1800-talet tog han i vissa näringsfysiologiska experiment i amerikanska fängelser och konstruerade en "minimibudget", som tog hänsyn till växlande behov för män, kvinnor och barn. När så marknadsvärdet på varorna räknats fram ägde han en "poverty-line" som gjorde det möjligt för honom att bestämma om en viss familjs inkomster räckte för att tillförsäkra hushållsmedlemmarna en plats ovan fattigstrecket eller inte. Rowntrees budget dominerades av livsmedelsposten och de forskare som följde efter gjorde likadant. Svårare har det varit att avgöra minimibehoven av husrum och kläder.

Hur skall fattigdom mätas?

Vilka källmässiga möjligheter har då den svenska socialhistorikern om han vill gå tillväga på samma sätt som Rowntree? Att konstruera en enkel minimibudget möter inga svårigheter. Det finns för äldre tid ingen anledning att behandla näringsbehovet på ett annat sätt än för vår egen. Folk förr i världen behövde lika mycket mat som vi vid uträttandet av jämförbara sysslor. Några svårigheter att finna priser på varorna i vår budget finns inte heller, åtminstone inte för tiden efter 1700. Efter att ha räknat fram fattigdomsgränsen för skilda familjestorlekar kan vi sålunda gå till källorna och se vilka inkomsttagare som var fattiga enligt vår definition. Vilka yrkesgrupper har vi då möjlighet att nå denna väg? De nästan alltid rika bruksarkiven ger oss vissa uppgifter om de anställdas inkomster. Men vi möter här människor som haft en trygg försörjning och inte de fattiga stackare vi är på jakt efter. Först mot slutet av 1800-talet flödar inkomstuppgifterna rikare. Lättast tillgängliga är de som återfinns i skatterä-

Visar många fattiga att nöden är stor eller att välståndet är så tryggt att samhället har råd att hjälpa flera av sina sämst ställda medlemmar?

kenskaperna, men det vore förhastat att tro att vi här har att göra med verklighetstroga siffror, eftersom inkomsterna noterades i taxeringslängderna till stor del på basis av vederbörandes yrkestitel. Att via inkomsterna sälla fram de fattiga i landet hör 1900-talet till.

Att de anställda förr i världen fick en stor del av sin avlöning i naturprodukter gör att skillnaderna mellan de båda mätmetoder som nyss beskrivits inte var lika stora som nu. Ett försök att via livsmedelskomponenten fånga in försörjningsläget i Sverige under 1500- och 1600-talen har gjorts av E. F. Heckscher, som lät bearbeta ett antal utspisningsstater från kronans gårdar. Denna väg når vi emellertid inga andra grupper än mer eller mindre väl försörjda pigor och drängar och andra sysselsatta vid större gårdar med bevarade arkiv. Även för torpare har andra forskare försökt klarlägga deras standard i början av 1800-talet, men inte heller här har man kommit längre än till beräkningar av gruppens genomsnittskonsumtion. Vilka torpare som var fattiga och vilka som inte var det har tydligen inte kunnat urskiljas i materialet.

Genom bevarade räkenskaper från tex anstalter och fattighus kan vi studera mathållningen även i de grupper som hade det sämst ställt i samhället. Men det vore att tolka fattigdom snålt om man satte likhetstecken mellan fattiga och av fattigvården omhändertagna. Innebär ett växande antal vårdtagare att fattigdomen ökar eller minskar? Visar många fattighjon att nöden är stor eller att välståndet är så tryggt att samhället har råd att hjälpa flera av sina sämst ställda medlemmar? Vi behöver för tiden före 1900 knappast ta ställning, då vårt lands fattigvårdsstatistik är så skröplig att den inte tillåter några uttalanden om välståndets utveckling i landet.

Det källmaterial som står oss till buds när vi

vill studera fattigdomen på den gamla, goda tiden ger oss sålunda små möjligheter vare sig vi väljer penning- eller komponentmetoden. I min avhandling "Fattigdomen på den svenska landsbygden under 1800-talet" har jag sökt kringgå svårigheterna genom att knyta min fattigdomsdefinition till socialantropologernas överskottsbegrepp. Överskottet har för dem fått beteckna den del av produktionsresultatet som återstått då samhällsmedlemmarnas livsnödvändiga behov täckts. Fattig blir för mig den som saknar överskott och som använder alla sina resurser för att tillgodose rent elementära behov. Eftersom detta överskott till en del alltid dras in för att tillgodose gemensamma samhällsbehov i form av skatt kan min förenklade definition av fattigdom enkelt uttryckas: fattig är den som inte förmår betala skatt. Jag har prövat att använda denna metod för att undersöka fattigdomens förändringar på landsbygden under perioden 1825—1900 och är för närvarande sysselsatt att studera definitionens användbarhet för städernas del. En uppenbar nackdel är att den förutsätter ett konstant och oförändrat skattetryck. Man kan naturligtvis tänka sig att myndigheternas vilja att beskatta medborgarna växlat under skilda tider med hänsyn till det offentligas aktuella behov av inkomster. Jag har emellertid sökt att undgå denna snedvridande tendens i min fattigdomsmätning genom att helt koncentrera mig på den grundläggande frågan: skattebetalare eller inte. Metoden hindras alltså inte av att skattebördorna för de mera välbeställda kunnat vara starkt skiftande från tid till tid.

Under 1800-talets lopp behöll grundskatterna sin särställning bland utskylderna. Det var jordinnehavet som beskattades i första hand och först mot slutet av århundradet fick inkomstskatterna en avgörande roll. Kvar levde dock fortfarande vissa personella skatter, dvs skatter som åvilade vuxna personer och debiterades lika för alla alldeles oavsett personernas ekonomiska bärkraft. Ännu vid slutet av 1800-talet berördes huvudpar-

Fattig är den som inte förmår betala skatt.

ten av befolkningen endast av den personella beskattningen och det var alltså här jag hade att söka den fattigdomsgräns, som skilde de skattebetalande från de icke-betalande.

Genom detta förfarande får man fram en fattigbefolkning, som innehåller två från varandra klart åtskilda grupper. Den ena består av dem som redan vid skatt- eller mantalsskrivningen befriades. Vi har här att göra med personer som levde i så usla omständigheter att det redan i förväg stod klart att det vore meningslöst att försöka kräva dem på skatt. Hit hörde fattighjon och andra understödstagare men även sådana "vilka för ålderdoms- och andra bräckligheter icke kunna sig själva försörja" eller saknade tillgångar "överstigande vad de till oundgänglig livsbärgning tarva". Som synes kommer vi här nära de fattigdomsundersökningar från senare tid som knutit sin definition till begrepp som existensminimum och minimibudget.

Den andra gruppen i vår fattigbefolkning har emellertid skattskrivits i vederbörlig ordning. Men när uppbördsdagen så kom visade det sig emellertid att de inte hade haft råd att betala sina utskylder. Kronofogden och hans betjänter hade därför fått gå hem till den "skyldige" och försöka genom utmätning driva in det felande beloppet. Allt fick dock inte tas i mät. Ägde den skuldsatte endast nödiga sängkläder, några få husgeråd och kläder åt sig och sina barn och annat som oundgängligen behövdes för familjens omedelbara uppehälle fick kronofogden avskrika skattefordran. För att beloppet skulle, som det hette, "avkortas för fattigdom" krävdes alltså att personerna levde i yttersta nöd. De utmätningsskattor, som rikligen bevarats i kronoräkenskaperna, låter oss många gånger möta familjer som levat i en för oss knappt fattbar misär och utgör ett socialhistoriskt forskningsmaterial som uppmärksammas först under senare år.

Det är viktigt att framhålla att ingen av dessa båda grupper bör studeras isolerad från den andra. Skattskrivningen kan i viss mån ses som en prognos för det kommande året. Om sedan häradskrivarna bedömt befolkningens betalningsförmåga alltför optimistiskt eller inte kan vi se av an-

De utmätningsskattor, som rikligen bevarats i kronoräkenskaperna, låter oss många gånger möta familjer som levat i en för oss knappt fattbar misär.

talet avkortningar som senare följde. En ökning av t ex avkortningarna i ett område kan naturligtvis innebära att missväxter eller annat drivit fattigdomen i höjden. Men förklaringen kan lika väl vara att skattskrivarna bedömt tiderna vara så goda att de skattskrivit långt flera än vanligt, förlitande sig på att en missbedömning ändå lätt kunde korrigeras avkortningsvägen.

I "Fattigdomen på den svenska landsbygden under 1800-talet" har jag med denna metod försökt följa välståndets växlingar i skilda trakter och vid skilda tidpunkter. Den har gjort det möjligt att konstruera kartor som visar vilka trakter i landet som var fattigast och vilka som hade det bättre än andra. Det relativa välståndet i exempelvis Mälardalen har kunnat kontrasteras mot fattigdomen i vissa delar av norra och västra Sverige. Den "rikaste" socken jag hittat vid mitten av 1800-talet var Lidingö utanför Stockholm med endast några få procent av sin befolkning i fattiga omständigheter. Mot den kan ställas Rönneå och Klädesholmens kapellförsamlingar på Tjörn, där vissa år över 80 % av människorna var så fattiga att de inte kunde betala ett öre i skatt.

Metoden gör det tämligen lätt för oss att även följa fattigdomens växlingar över tiden. Vi kan se följderna av missväxterna i Västsverige på 1830-talet och den utomordentligt kraftiga tillväxten av antalet fattiga i Mälardalen vid mitten av 1840-talet. Skördekatastrofen 1867/68 sätter kraftiga spår i våra diagram och vi kan se hur jordbrukskrisen på 1880-talet helt olika drabbat skilda delar av vårt land. Till metodens fördelar hör inte bara dess enkelhet utan även dess användbarhet vid skiftande näringsstrukturer. Den kan användas för att studera såväl stad som land och kan därför utvecklas till ett nyttigt socialhistoriskt forskningsredskap. Men den kan genom sin enkelhet tas i bruk av varje lokalhistoriskt intresserad person

även utanför fackmännens krets. Uteslutet är kanske heller inte att de som är inriktade på sina egna släktingars och föregångares historia kan finna det värdefullt att kartlägga släktens öden i detta avseende. De flesta av oss har ju en inte alltför märkvärdig historisk bakgrund. Vi kanske inte behöver gå långt tillbaka i tiden för att finna våra förfäder balanserande i näringsutrymmets gränstrakter, där goda år gav dem en dräglig försörjning men om skörden slog fel och tiderna blev sämre så väntade dem umbäranden och fattigdom. Om inte annat så kan vi få bättre perspektiv på världen runt omkring oss och inte minst på det välfärdssamhälle i vilket vi lever, ett samhälle rikt nog att erkänna de rester av fattigdom som dröjt sig kvar.

REFERENSER

1. Contents and measurement of socio-economic development. UNRISD report no. 70.10 by D. V. Mc Granahan et al. Geneva 1970.
2. *Fällström, A-M.*: Befolkningens sociala och eko-

nomiska struktur i Göteborg 1800—1840. Historisk tidskrift 1974.

3. *Hicks, J. R.*: Value and capital. Oxford 1939.
4. *Johansson, S.*: Om levnadsnivåundersökningen. Sthlm 1970.
5. *Lext, G.*: Mantalsskrivningen i Sverige före 1860. Gbg 1968.
6. *Lundsjö, O.*: Fattigdomen på den svenska landsbygden under 1800-talet. Sthlm 1975.
7. *Orshansky, M.*: Counting the poor. Social security bulletin 1965.
8. *Rowntree, B. S.*: Poverty—a study of town life. London 1901.
9. *Stål, R.*: De fattige. En sociologisk studie. Uppsala 1974.
10. *Townsend, P.* (edit): The concept of poverty. London 1970.
11. *Utterström, G.*: Jordbrukets arbetare I—II. Sthlm 1957.
12. *Winberg, Ch.*: Folkökning och proletarisering. Göteborg 1975.
13. *Wohlin, N.*: Torpare-, backstugu- och inhysesklasserna. Sthlm 1908.
14. *Zimmerman, C. C.*: Consumption and standards of living. London 1936.

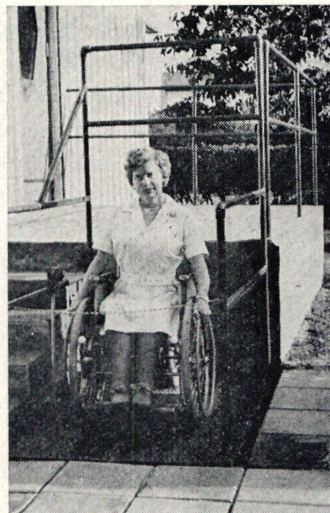
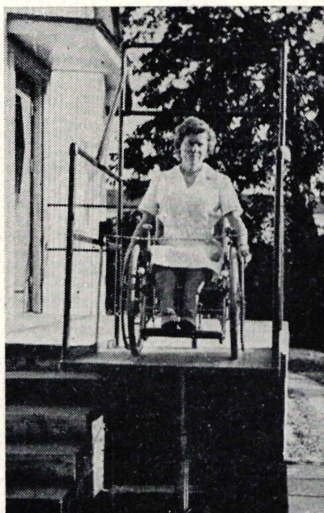
LYFTPLATTAN LIFT

Här har vi nu fått en Billig och Bra lyftplatta som passar till de allra flesta yttertrappor utan att störa omgivningen. Den är lättmanövrerad, utan för många rörliga delar.

Allt Du behöver göra är att trycka på en strömbrytare, så kommer plattan upp. Eftersom trapppracket följer med, kan Du köra under raket ut på lyftplattan — trycka på strömbrytaren och åka ner — samtidigt som Du är nere är trapppracket på plats.

Närmare uppgifter om pris och ansökningshandlingar lämnas gärna av

Svenskt Patentnummer 329 493
Norskt Patentnummer 131 870

CARL LJUNGBERG Önnestad

Bygatan 97, 291 69 Kristianstad
Tel. 044/704 83 - 704 59